

Resultats de les campanyes de 1995 a 1997 al Parc Arqueològic d'Ullastret (Baix Empordà)

AURORA MARTIN I JORDI CARAVACA

1. OBJECTIUS I DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

L'any 1995 es va iniciar un projecte de transformació del conjunt de jaciments d'època ibèrica d'Ullastret (Baix Empordà) en Parc Arqueològic. Les excavacions en el Puig de Sant Andreu es varen iniciar l'any 1947 i s'hi van fer campanyes anuals fins al 1976. A partir d'aquest moment l'excavació es va centrar en el proper poblat de l'Illa d'en Reixac i també a la necròpolis del Puig de Serra (anys 1982 a 1986), mentre que en el Puig de Sant Andreu només es van fer treballs puntuals. El projecte de Parc Arqueològic d'Ullastret va ser impulsat per la Direcció General del Patrimoni Cultural, i el Servei d'Arqueologia va finançar la campanya de 1995, mentre que les campanyes dels anys 96 i 97 han estat assumides pel Museu d'Arqueologia de Catalunya, al qual es troben adscrits els jaciments que formen el Parc Arqueològic, dintre la seu d'Ullastret del MAC. Aquests treballs han significat la represa de les excavacions a l'*oppidum*, després de més de deu anys sense excavar-hi (la darrera campanya feta havia estat la de 1984, al Tall LI-1) (MARTIN, 1990).

Els treballs s'han iniciat en una primera fase, amb l'excavació en extensió de l'espai delimitat per la porta 4 i la torre 2, amb diversos objectius, entre els quals es poden esmentar: l'estudi de la implantació del jaciment a la vessant oest del turó, el coneixement de l'urbanisme antic, la reinterpretació d'estructures ja excavades, i l'enllaç entre les zones visitables actualment i la porta 4 de la fortificació, oferint un itinerari més ampli i racional i preparant a mig termini la inclusió de la zona anomenada "Istme" per M. Oliva a la visita pública.

Al començament dels treballs, es va desboscar i netejar una superfície de forma aproximadament triangular, de gairebé 8.000 m², en la qual s'ha treballat durant els tres anys, i que se situa des de la porta 4 fins a la torre 3 de la muralla oest, que constitueix el límit de l'àrea excavada per aquest costat. Per l'est el límit

es troba al final del primer replà del desnivell que apareix a la vessant de llevant del puig, en un tram que arrenca de la porta 4 en direcció sud (figura 1) El límit meridional es va establir de manera aleatòria al sud de la torre esmentada més amunt. Dintre d'aquesta gran àrea, que limita pel nord amb la zona de l'Istme, s'hi inclou el Camp Triangular, zona en la qual en els anys seixanta i inicis dels setanta es van fer diversos treballs d'excavació per part del doctor M. Oliva, el professor Maluquer de Motes, i també la Fundació Bryant. D'aquesta manera, aquestes zones han quedat integrades dintre el nou projecte, i seran susceptibles d'estudi i reinterpretació.

Constituint part d'aquests treballs de reinterpretació, enguany, i conjuntament amb els doctors F. Gràcia i G. Munilla de la Universitat de Barcelona s'ha iniciat la neteja i reexcavació de les cases excavades pel professor Maluquer (Maluquer i Picazo, 1992) al Camp Triangular. En aquesta zona de moment es preveu arribar fins a la fase de segona meitat del segle v aC, en la qual es van aturar els treballs de Maluquer. Aquesta excavació, a més de recuperar la informació d'una zona excavada i publicada només de manera parcial, permetrà conèixer una seqüència estratigràfica de la zona intermèdia del poblat, pel període comprès entre la segona meitat del segle v aC i el seu moment d'abandonament.

L'excavació d'aquests tres anys ha afectat bàsicament els nivells superficials fins arribar, als sòls de la darrera fase d'ocupació del poblat en alguns sectors, mentre que en bona part de l'espai excavat, només s'ha arribat als nivells de delimitació de les estructures més modernes, amb la qual cosa s'ha obtingut una primera aproximació a la reconstrucció de la trama urbana del període final de la vida del poblat.

Un dels resultats més importants per al coneixement de l'estructura del poblat i de la seva evolució al llarg dels més de 400 anys de la seva existència ha estat la troballa d'un pany de muralla que arrencant del costat est de la porta 4, delimita un recinte que defensava un primer establiment que en un moment que provisionalment datem a finals del segle v aC, va experimentar una gran ampliació (figura 2). El rebaixament de terres superficials fet l'any 95, amb màquina i manualment, també ha estat important per al coneixement de l'estructura interna de l'espai urbà, ja que va posar de manifest que un desnivell d'uns 2 m que hi havia al sud de la torre 4, que delimitava pel costat meridional el Camp Triangular, era resultat d'una aportació moderna de terres feta amb la finalitat de crear una terrassa de conreu, mentre que al nord d'aquest mateix camp havien estat eliminats els nivells més recents de l'ocupació d'època ibèrica, amb l'arrasament de murs i de nivells d'ocupació. D'aquesta manera es pot afirmar que en el Puig de Sant Andreu es van fer treballs importants d'adaptació del sòl de la muntanya per a l'agricultura, com anteriorment havíem vist en el cas del jaciment de l'Illa d'en Reixac (Martin i altres, en premsa).

L'espai excavat en aquestes tres campanyes, es troba separat pel nou pany de muralla descobert en dues parts: la compresa dintre del primer recinte de l'oppidum, i un altre espai que en les fases més velles quedava extramurs i que després

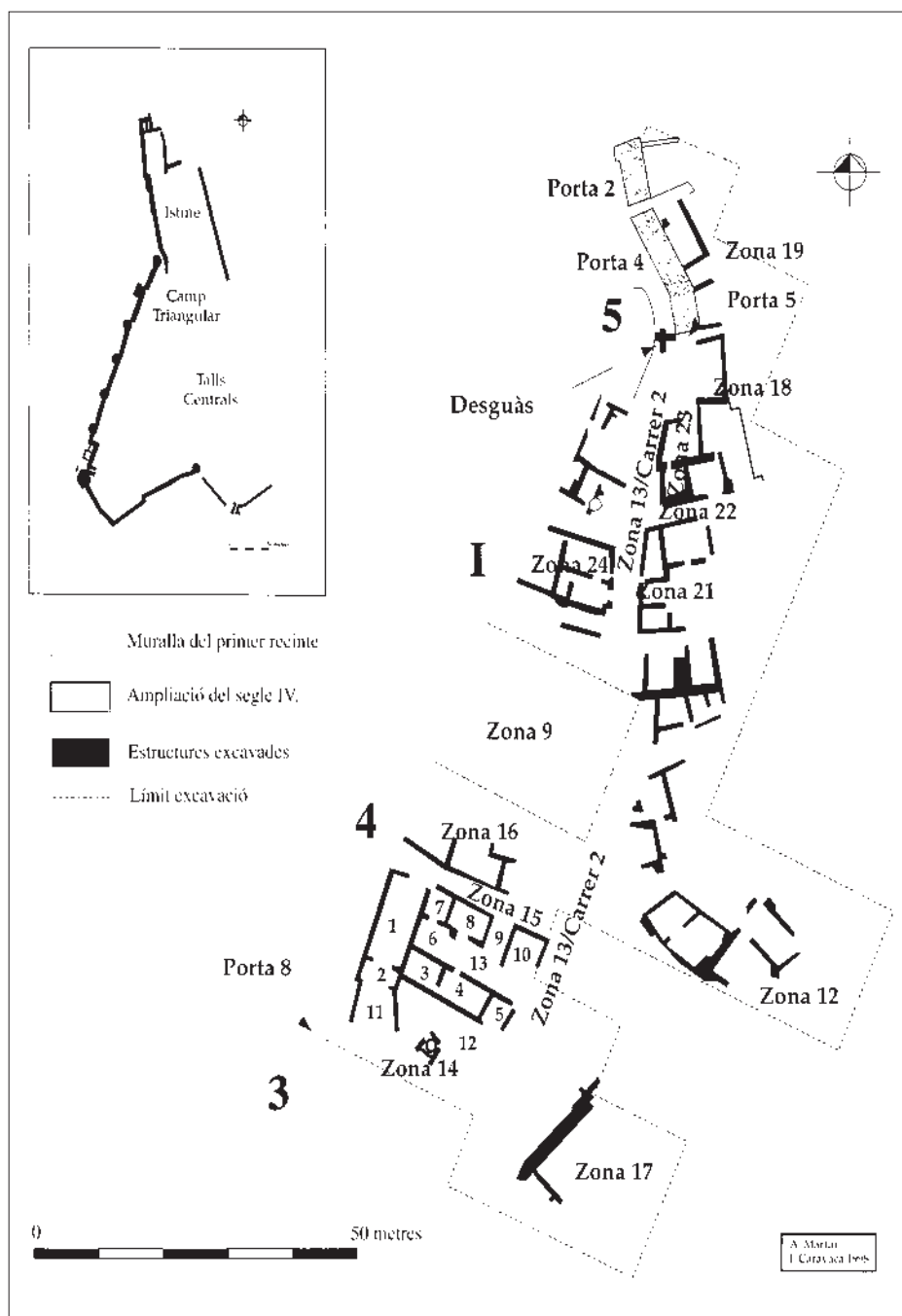

Figura 1. Planta general de la zona excavada els anys 1995 a 1997.

Figura 2. Vista general dels trams de fortificació descoberts. En primer terme el primer tram de l'ampliació de cap al 400 aC; després, l'escala que arrenca de la porta 5 i, al fons, el parament de la muralla vella.

de l'ampliació va ser integrat a l'interior del poblat, i en el qual es van construir noves edificacions, implantades en terrasses descendents en sentit oest est (figura 3).

2. RESULTATS DE LES CAMPANYES DE 1995 A 1997

Les campanyes de 1995 a 1997 han afectat, doncs, la zona a l'est i al sud de la porta 4, i com ja hem dit bona part dels treballs han consistit en el rebaixament de terres superficials, i per tant els resultats que presentem en aquesta Tribuna són preliminars. Les zones afectades han estat les següents:

La muralla est del recinte més antic (zones 20, o escala, i 22)

L'espai entre la muralla oest del Puig i la muralla est del primer recinte, en el qual s'ha actuat en els carrers 13, 15 i 22, i s'han delimitat les illes de cases corresponents a les zones 23, 24, 21, 9, 12, 16, 17 i 14 (enumerades de nord a sud, i d'oest a est)

La primera terrassa del barri exterior a la muralla vella (vessant est del turó, zones 18 i 19). Les zones que descrivim més extensament en aquest treball són la muralla, la zona 13 i la zona 14.

Figura 3. Detall del parament de la muralla vella

2.1. La muralla est del primer recinte fortificat

La muralla del Puig de Sant Andreu és una de les més notables del món ibèric per la seva extensió i complexitat. Ja anteriorment a l'inici de les excavacions l'any 1947, es coneixia parcialment, i se n'havia dibuixat un croquis topogràfic (OLIVA, 1962). Els treballs fets per M. Oliva van permetre el descobriment de tot el traçat que envolta el jaciment pel seu costat oest, així com l'extrem nord i el tram nord-est. També va descobrir el parament meridional des de l'angle SO fins a la torre 7, i una porta a la vessant meridional del turó, la número 6. Els anys 1975-76 A. Martin va descobrir el tram que enllaça la torre 7 amb la porta 6 i el que des d'aquesta, delimita pel sud l'*oppidum*, en direcció est (MARTIN, 1985).

L'anàlisi d'aquests costats de la fortificació mostra que a l'oest, des de la porta 4 fins a l'angle SO, hi va haver almenys dos moments importants de construcció, el primer dels quals el datem a la segona meitat avançada del segle VI aC (MARTIN, 1990) i l'altre a finals del segle V aC.

A més es poden observar diverses refeccions puntuals. Aquestes fases constructives, tot i que es demostren algunes modificacions puntuals en el traçat, especialment al nord de la porta 1, generalment se superposen. En canvi, tot el parament meridional sembla obra d'un sol moment constructiu, a l'igual que els

trams al nord de la porta 5, tot i que la muralla d'aquesta part del poblat (Istme) resta pendent d'estudi.

L'estiu del 1994, durant uns treballs de neteja del jaciment, es va descobrir un mur just sota la tanca del costat oest del terreny que constitueix la propietat pública, del qual es va delimitar el parament exterior en una longitud d'uns 100 metres (MARTIN, CARAVACA I MONTALBAN, 1996). La filada superior d'aquest mur apareix a una cota aproximadament igual a la de la muralla meridional de l'Illa d'en Reixac, que en el moment de la seva excavació vàrem datar de cap el 400 aC (Martin i altres, 1994). Les mides i la forma dels seus carreus la relacionen també amb la tècnica de construcció d'aquesta i amb el parament de bona part de la segona muralla del Puig. Aquestes consideracions i també l'enorme superfície, gairebé 11 ha, que delimitaven els trams coneguts de muralla fins aquest moment, permetien pensar en la possibilitat de l'existència d'un recinte antic de menors dimensions ja abans de la descoberta de l'any 1995. També donava suport a aquesta hipòtesi la cronologia dels materials ceràmics procedents de les excavacions de M. Oliva a la zona de l'Istme, els més antics dels quals no depassen el darrer quart del segle v aC, en la seva major part. Això permetia suposar que la zona septentrional del jaciment devia ser ocupada en aquesta època i que no havia format part del primer poblat emmurallat, i el mateix devia passar amb bona part del costat est del turó, que devia estar encerclat dintre la muralla de l'*oppidum* en la fase d'ampliació.

Els indicis de què disposàvem permetien pensar que aquesta ampliació de l'*oppidum* s'havia produït precisament a l'entorn de la porta 4, que és una de les principals de l'*oppidum*. L'accés a l'interior del poblat per aquesta entrada es troba defensat per un passadís en forma d'embut, que s'estreny des de fora cap a l'interior, i per la torre número 5, que s'alça en el costat dret de la porta. Aquesta torre, tot i la seva forma circular, té el costat que limita amb el passadís en forma rectilínia. Pel costat est l'entrada es troba delimitada pel parament de la muralla de l'Istme i just a la sortida del passadís hi ha una porta secundària o poterna, la 2. Davant de la torre, i ja a l'interior del poblat, hi ha una altra obertura petita, la porta 5, que travessa la muralla i desemboca en una escala descendent cap a l'est que permet l'accés al barri implantat a les terrasses d'aquesta vessant del turó. El parament de la muralla al nord de la porta 5, i fins a la 2, és de carreus de forma rectangular, de mides generalment grans, que componen un mur d'aparença acurada, tot i les desiguals mesures dels blocs, que tenen mides que van dels 35 als 85 centímetres de longitud per 30 a 55 centímetres d'alt. Els carreus s'assenten amb petits rebles del mateix material, que serveixen per regularitzar les filades. La tècnica constructiva és semblant a la de la muralla meridional de l'Illa d'en Reixac i als paraments de diversos trams de la represa moderna de la mateixa muralla del puig entre la porta 4 i l'angle SO, especialment ben conservats i visibles des del costat interior del poblat, al nord de la porta 1.

Al sud de la porta 5, el mur de la fortificació és construït amb blocs de formes i mides molt diversos, allargats, quadrats o poligonals, que li donen un aspecte

molt més irregular que el del costat nord de la porta. Aquest mur constitueix la tramesa septentrional del tancament est de la muralla vella, i és ben visible en una longitud d'uns 7 metres. Després queda amagat darrere un altre mur més modern, que el folra en gairebé tota la seva alçària, per bé que la seva part superior és visible encara en part per darrere d'aquest folre. Pel costat interior del recinte vell en l'estat actual dels treballs, el mur vell desapareix també, precisament en el sector en què pel costat exterior apareix el folre. Probablement va ser desmuntat després de l'ampliació del poblat, quan aquesta part de la fortificació va perdre el seu caràcter defensiu. El desnivell que hi ha entre les filades inferiors dels dos costats d'aquest mur més vell, construïdes sobre la roca mare, posa de manifest que es va bastir sobre una ruptura de pendent brusca del sòl del turó, que més al nord desapareix, i si bé es documenta en el costat sud del tram de muralla entre la porta 5 i la 2, en aquesta darrera porta es pot observar que les filades inferiors dels dos paraments del mur es troben gairebé a la mateixa fondària (figures 2 i 3).

El mur de folre de la muralla vella té una longitud d'uns 6,5 m, i després gira en un angle de 90° i s'imbrica amb una estructura avançada de planta rectangular, de gairebé 6 m de longitud, que actualment es troba en procés d'excavació, i que sembla que pot haver estat una torre de la primera fortificació. Al sud d'aquesta estructura apareix una obertura corresponent al carrer zona 22, en la qual s'ha practicat un sondeig, que es troba igualment en fase d'excavació. Per la datació dels materials arqueològics més vells apareguts sobre els darrers nivells excavats en aquest sondeig, tot aquest conjunt d'estructures forma part d'una reforma de la muralla vella, que en l'estat actual dels treballs sembla que s'haurà de datar almenys dintre la primera meitat del segle V aC, datació que abona també la cronologia dintre la segona meitat del segle VI aC per a la construcció del primer recinte. Al sud de la porta apareix un altre mur que pot formar part de la refecció de la muralla vella, però de moment l'arrasament extrem de les construccions no permet seguir-ne el traçat.

Les margues que constitueixen el sòl natural del jaciment en aquesta zona es troben molt alterades, i intercalades amb vetes d'argila, fet que dóna una gran inestabilitat al pendent del turó. Per aquest motiu caldrà esperar a continuar l'excavació de les construccions que apareixen paral·leles i perpendiculars a l'est de les descrites fins ara, per esbrinar si només constitueixen les restes d'una illa de cases formada a redós de la muralla vella després de l'ampliació del poblat, o algunes poden haver estat contraforts de la fortificació, bastits per donar-li una solidesa més gran i reaprofitats després per a la construcció de cases. La conservació de tot aquest conjunt constructiu a més es veu afectat per l'existència d'un camí fet en època moderna per donar accés als camps de conreu d'aquest sector de la muntanya.

Els treballs d'excavació fets en aquesta part del jaciment posen de manifest tal com hem descrit, que el recinte antic havia tingut el seu vèrtex nord precisament a la porta 4. L'estat en què es va trobar aquesta, excavada en els anys cinquanta en uns treballs dels quals gairebé no ens n'ha arribat cap documentació, fa molt

difícil assegurar si en el primer poblat aquí ja hi havia una porta o si la fortificació acabava en angle. L'aparició de dues filades de pedra irregular per sota dels murs de la muralla moderna a l'est de l'entrada, i del parament adjacent a la torre 5 a l'oest, no donen arguments en favor de l'una o l'altra de les dues possibilitats, ja que és tan possible que aquestes filades formin part d'un mur cec com d'una porta anterior més estreta que la conservada.

2.2. La zona 13 o carrer 2

La zona 13 correspon al carrer que arrenca de la porta 4 i travessa el poblat en direcció nord-est a sud-oest fins a un punt indeterminat encara, però que organitza tot l'espai excavat del jaciment durant aquestes tres campanyes a manera d'eix central. En el moment actual de l'excavació s'ha pogut seguir al llarg de gairebé 100 m, des de la porta fins a la zona 15, tot i que sembla que continua i delimita la zona 14 per l'est i almenys aparentment és el que posa en relació les portes 4 i 1.

Dins d'aquesta zona, el sector contigu a la porta 4 havia estat excavat els anys 1956-57 per M. Oliva, a l'igual que l'adjacent espai d'accés a la torre 5. Tot i la manca d'informació sobre aquests treballs, la neteja i l'estudi de les estructures conservades i dels nivells sedimentològics que apareixen en els límits est i sud del sector excavat anteriorment a la nostra intervenció, han donat dades importants per al coneixement dels sistemes de pavimentació dels espais de circulació, i també sobre el condicionament del lllindar i sistema d'evacuació de les aigües plujanes en el tancament de la porta.

En referència al primer punt, el de la pavimentació del carrer, en els talls que delimiten l'excavació del 56 s'observa una successió de paviments fets de còdols bàsicament, i en menor mesura amb petites lloses (en els de cronologia més recent). D'aquests sols empedrats, se'n poden determinar fins a sis de manera clara i algunes possibles refeccions, corresponents a diferents fases de condicionament de l'espai de circulació, que el varen anar aixecant poc a poc.

Del més antic —que es deu relacionar amb el moment de construcció de la porta, ja que es troba just per damunt la roca mare, en el sector excavat l'any 56—, es conserven encara algunes evidències de petits còdols assentats en depressions de la roca mare. Una altra de les pavimentacions de còdols (UE 13009) es trobava dintre el sector excavat el 1956, al NE d'aquest mateix sector. Aquests dos paviments han permès determinar l'existència de dues fases en la construcció del sistema de tancament d'aquesta entrada. A l'inici de la zona 13 es conserva una estructura formada per lloses de gran mida, transversal a l'entrada, que podria constituir el lllindar, i que en el seu extrem est enllaça amb l'escala o zona 20 que dona accés a la terrassa inferior exterior al recinte vell (figura 4).

El lllindar té una canalització en el seu centre que era el desguàs de l'aigua de pluja quan la porta era tancada, i que està orientada en sentit nord-sud aproximadament. Va ser feta amb blocs de mides i formes irregulars, i pedres, posats verti-

Figura 4. Detall del desguàs que travessava la porta 4

cals en dues fileres paral·leles. Té una amplada d'entre 28 i 31 centímetres, i el fons està recobert amb pedres i còdols, amb una petita inclinació del sud cap al nord. Per l'interior del poblat, en el lloc en què la canal es perd, queda integrada al paviment més vell de petits còdols. Pel costat exterior del llindar l'excavació del 56 havia arribat al terreny natural. Pel costat interior també s'hi havia arribat, a bona part del sector excavat, exceptuant en els llocs especificats que conserven restes de pavimentació.

El paviment UE 13009, tot i que es troba tallat abans d'arribar al llindar, té un pendent que acaba a la part superior de les lloses d'aquest, per la qual cosa es comprova que el condicionament de la porta tal com ens ha arribat va ser construït

en dues fases. La més vella, de la qual es conserva almenys el fons de la canalització, amb un sòl de còdols que és prolongació del paviment més vell localitzat al sector, mentre que el sòl de la segona fase d'habilitació de l'entrada es devia entregar al llindar. Aquest fet assegura que almenys en la refecció de les estructures de la porta corresponent a aquesta segona pavimentació, es va construir de nou el llindar, o es va aixecar.

Al sud del sector més proper a la porta, la zona 13 s'ha netejat i s'ha aixecat el nivell superficial, de manera que ha quedat al descobert un empedrat bastant ben conservat, corresponent a la darrera habilitació del carrer, contemporània a la fase final de la vida del poblat. Aquest sòl de petits còdols i pedres més o menys aplanades i de mides i formes irregulars, s'ha pogut resseguir des del límit de l'excavació del 1956 fins a les zones excavades en els anys seixanta-setanta del Camp Triangular. A les planimetries conservades dels treballs d'aquesta època ja es reflecteix que aquest carrer s'havia trobat condicionat amb un sòl empedrat.

De la zona 13 arranquen altres espais de circulació, més o menys perpendiculars al seu traçat, que donen accés a la muralla. En el tram septentrional del carrer, a banda i banda, es troben diverses illes de cases, algunes de les quals només s'han delimitat de manera general, i altres en què s'ha fet alguna intervenció puntual.

Al sud de la torre I, a banda i banda d'aquest carrer es troben zones ja excavades anteriorment, que hem denominat zona 9. En primer lloc, un llarg tall transversal al Camp Triangular, efectuat per M. Oliva els anys seixanta, travessat pel carrer 2 o zona 13. A continuació les excavacions del professor Maluquer, desenvolupades entre aquest carrer i la muralla oest, al sud de les quals es troben les zones 16, corresponent a una illa de cases, zona 15 o carrer i zona 14, que és una altra illa de cases. A l'est de la zona 13 es troben les restes d'algunes excavacions velles, i diverses illes de cases encara no totalment delimitades, englobades de manera provisional dintre la zona 12. Finalment, en l'extrem sud-est de l'àrea afectada per aquestes campanyes d'excavació, es troba la zona 17.

2.3. La zona 14

Correspon a una illa de cases que en el moment actual dels treballs presenta una forma rectangular. Per la banda de ponent el límit el marca la muralla oest del jaciment, i més concretament la cortina que es troba entre les torres 3 i 4. No obstant això, no es troba directament adossada al parament de la muralla, sinó que està separada per un petit passadís que s'estreny de nord a sud. Per l'est, aquesta zona es troba delimitada per la zona 13. Pel nord, el límit és una altra zona de circulació, la 15, carrer amb orientació est-oest que, partint del carrer 13, dóna accés a la torre 4. El límit sud està marcat pel talús que delimita l'excavació actual, fet que no permet saber exactament on acaba per aquesta banda l'illa de cases, ja que hi ha murs que passen per sota del talús. Cal remarcar la presència d'una petita

Figura 5. La zona 14, amb els sectors excavats

porta oberta en el parament de la muralla, al sud del sector 11, que caldrà veure en campanyes posteriors si correspon a una entrada al poblat o bé si es tracta d'un accés només a la zona 14. El que es veu clarament és que la seva obertura no va tallar la muralla en tota la seva alçada, sinó que es devia obrir en un moment posterior a la construcció d'aquesta, quan probablement les filades inferiors no eren visibles.

Interiorment, i en l'estat actual de l'excavació, la zona 14 es troba dividida en 14 sectors (figura 5). Començant per l'oest, trobem una habitació de grans dimensions, orientada en sentit nord-sud (sector 1), que té una avantsala (sector 2). Al davant d'aquesta hi ha un espai de forma trapezoïdal (sector 11), amb restes d'un

sòl fet de lloses de pedra a la banda nord. Donat que aquests tres sectors es troben clarament en relació, els tractarem conjuntament. La seva excavació, a més ha permès determinar dues fases d'habilitació de l'edifici.

El sector 1 és un espai de forma rectangular, orientat nord-sud. El seu eix major, el nord-sud, amida uns 11,20 m i l'est-oest 5,50 m. L'avantsala, també de forma rectangular, a la primera fase té unes mides en el seu eix nord-sud de 3 m i en l'est-oest de 5,5 m. Aquests dos sectors estan comunicats per una porta, que en el primer moment tenia 2,70 m d'amplada.

El sector 2, en el seu moment inicial era un espai porticat, el límit exterior del qual era un llindar, construït amb quatre grans lloses o blocs, amb la coberta aguantada probablement en la part central d'aquest costat per una columna situada sobre el llindar. En l'estat en què el coneixem està tancat per un mur de mala factura, construït amb pedres de formes i mides diverses, entre les quals es troben un basament de columna de pedra sorrenca, decorat amb diferents motllures de diàmetre decreixent de baix a dalt, i un element de forma cilíndrica, que hauria estat part d'un fust de columna, també de pedra sorrenca. Aquests dos elements segurament havien format part de la columna de sustentació del porticat de la primera fase. Un paral·lel d'aquest fet de tapiar parcialment una entrada porticada el trobem al sector 3 de la zona 15 de l'Illa d'en Reixac (MARTIN, MATARÓ I CARAVACA, 1997). La porta entre els sectors 1 i 2 de la zona 14, a la segona fase d'habilitació de l'edifici també es va tapiar parcialment, i va quedar una obertura de només 1 m d'amplada.

Pel que fa al sector 1, per sota el nivell superficial s'ha detectat un sòl d'ocupació d'*opus signinum*. Aquest sòl no es conservava d'igual manera en la totalitat del sector, però es va poder seguir fàcilment. Per damunt d'aquest es van trobar diferents concentracions de ceràmica: dues a la part nord del sector i una al sud, prop de la porta que comunica aquest espai amb l'avantsala. Entre el material que forma aquestes concentracions cal remarcar la presència d'una gran gerra amb vessador inferior i un petit olpe de ceràmica comuna ibèrica amb engalba blanca, de forma semblant a la dels olpes púnics 521c (ADROHER, 1993). Cal dir que aquest sòl seria molt probablement el de la primera fase de l'edifici, ja que el trobem al mateix nivell que el paviment d'aquesta fase a l'avantsala o sector 2, tal com veurem més endavant. A l'angle nord-oest, i al nivell del sòl s'hi va localitzar un conjunt de lloses de pedra que possiblement podria tractar-se d'una refeció puntual del sòl d'*opus signinum*.

Al centre del sector s'ha detectat una estructura de terra cremada de forma quadrada d'1,10 per 1 metre amb restes de cendres i carbons al voltant. Correspon a una llar que segurament, atesa la seva superfície, la forma que presenta, i l'absència total de restes alimentàries que s'hi relacionin, podríem qualificar-la de caràcter ritual.

La gran quantitat de restes de morter de calç que s'ha localitzat durant el curs de l'excavació disperses en tota la superfície del sector, i de vegades en plaques de grans dimensions, ens permeten afirmar que els murs perimetrals del sector

anaven recoberts de morter, del qual encara queden restes *in situ*, sobretot en el mur oest. Es tracta d'un morter de recobriment format per dues capes. La interior, de color blanc, és un morter aeri de calç. En canvi, la superfície està formada per una capa fina (d'entre 0,3 i 0,7 mil·límetres) de color fosc, constituïda per morter de putzolana (morter hidràulic de calç) amb un àrid, que probablement seria basalt.

En el sector 2 també s'ha trobat un nivell sedimentològic damunt de l'últim nivell de sòl conservat. Aquest és igualment de morter i s'ha conservat en part. Per damunt, s'hi ha trobat restes de morters caiguts, que segurament devien ser usats per recobrir els murs. Cal remarcar la troballa d'un fragment de calota humana. Per sota d'aquest sòl, i a la mateixa cota del que trobem en el sector 1, s'ha identificat un altre paviment que ha estat interpretat com el sòl de la primera fase d'ús de l'edifici. Com ja ha estat dit anteriorment, aquesta coincidència de cotes ens porta a pensar que el sòl corresponent a l'última fase no ha arribat fins a nosaltres pel que fa al sector 1.

El sector 11 es troba situat al sud del conjunt format pels sectors 1 i 2. És un espai que tenia la funció d'accés a aquests des d'una zona de circulació. Per la banda oest és delimitat per un mur de gran aparell que podria correspondre al parament interior de la muralla oest del poblat, en el qual trobem una obertura que sembla formar part d'un sistema de desguàs i la porta oberta a la muralla de què hem parlat anteriorment. Per l'est, el límit el marca un mur que presenta una orientació nord-oest/sud-est, i no segueix, per tant, les orientacions de la resta de murs de la zona. Arrenca de la part exterior de la cantonada sud-est del sector 2. Aquest espai presenta una forma trapezoïdal, i la seva amplada màxima es troba a la part sud. L'eix nord-sud amida uns 6 metres. L'amplada mínima de l'eix est-oest és de 5 metres i la màxima, de 7.

L'últim sòl d'ocupació d'aquest sector està format per un empedrat de lloses de pedra de mida mitjana grossa. Aquest paviment no es conservava en tota la superfície del sector. El trobem principalment en la part nord, a tocar el sector 2. Se'n conserva una superfície de 16,5 m². Per sobre d'aquest es trobà gran quantitat de material arqueològic, compost per ceràmica, bàsicament àmfora púnica centromediterrània o cartaginesa T 5.2.3.1 i T 5.2.3.2. (RAMON, 1995), objectes de bronze i ferro i restes d'esquelet cranial humà, algunes associades a claus de ferro. Una mandíbula es trobava col·locada en l'espai que hi havia entre les lloses. Per damunt d'aquesta concentració de material hi havia un estrat de pedres de mida variable, amb un sediment gris, que ha estat interpretat com l'enderroc dels materials que constituïen el farcit de la muralla un cop els blocs que formaven els paraments exteriors havien estat espoliats.

Adossats a llevant d'aquests tres sectors, i de sud a nord, trobem, en primer lloc, un altre gran espai (sector 12), el límit meridional del qual encara no està ben definit, a l'interior del qual hi ha una estructura de pedra de forma circular emmarcada entre quatre murs, a la qual s'han trobat associades restes d'activitat industrial (un forn metal·lúrgic i restes d'un altre). Al nord d'aquest darrer trobem

un espai rectangular orientat d'est a oest dividit en 10 habitacions o sectors. Es troben distribuïts en tres fileres, adossades a llevant del mur est dels sectors 1 i 2. Una primera fila la constitueixen els sectors 3, 4 i 5. La segona fila és la composta pels sectors 6, 13 i 14. El sector 14 és un petit espai que es troba en l'angle nord-est del sector 6 i que devia tenir la funció de rebost. En el sector 13 cal remarcar l'aparició, en la banda septentrional, de dos forns dedicats a la cocció d'aliments. La darrera fila és la formada pels sectors 7, 8, 9 i 10.

El poc material arqueològic recuperat en l'excavació d'aquests sectors, fa difícil d'establir-ne la funció, que només en pocs casos ha pogut ser definida de manera segura: una zona de producció artesanal (sector 12), una zona dedicada a la transformació dels aliments (sector 13) i un rebost (sector 14).

El sector 12 es troba situat al sud dels sectors 3, 4 i 5, els quals s'obren al 12 per mitjà de portes. Per l'oest està limitat pel sector 11, i per l'est pel carrer 13. És un espai de grans dimensions, d'uns 16 metres en l'eix est-oest per 9 de nord a sud. Aquestes dimensions són relatives ja que tant per la seva banda sud com per la banda est encara no s'han definit clarament els límits. A part de la gran superfície que presenta, l'absència de restes d'estructures arquitectòniques que poguessin servir de suport a una teulada fa pensar que es tracta d'un espai a l'aire lliure. L'única estructura que s'hi troba està situada més o menys al centre de l'espai. És de planta circular de 2 metres de diàmetre, i està formada per una filada de pedres. El seu interior està reblert de terra i pedres de talla irregular i de mida petita i mitjana. Aquesta estructura està envoltada per quatre murs que formen una estructura quadrada.

A tocar de l'angle nord-est del quadrat, es troba un forn metal·lúrgic circular de terra cuita d'entre 60 centímetres (est-oest) i 67 centímetres (nord-sud) de diàmetre. La paret es conserva en una alçària màxima de 17 centímetres (en la seva part nord-est) i té un gruix d'1 centímetre. En la seva part superior, aquesta paret presenta el començament de la inclinació de la volta del forn. Per la banda exterior, es troba recoberta per una altra capa de terra cuita compacta, no allisada, d'1 a 3 centímetres de gruix, que decreix cap a la part superior. Aquesta capa ha estat interpretada com una placa de protecció i al mateix temps d'aïllament.

El forn es trobava assentat sobre un nivell de terra marró. La presència de nombroses restes d'escòries de metall en l'espai adjacent al forn i les seves mesures, ens porten a atribuir-li una funció metal·lúrgica.

Quant al material arqueològic, cal remarcar la presència d'un nivell de ceràmica posada planera que ocupa una superfície important del sector. Entre el material no ceràmic s'ha d'esmentar la presència d'elements metàl·lics: una sivella de bronze i una escarpra de ferro. Així mateix, cal dir que també va aparèixer la part superior d'un crani humà en relació amb un fragment d'espasa de ferro del tipus de La Tène i amb una petxina.

El sector 13 és un espai de forma allargada, que limita al nord amb els sectors 8, 9 i 10, a l'est probablement es trobarà la continuació del carrer o zona 13. Al sud hi ha els sectors 3, 4 i 5, i a l'oest limita amb el 6. En el seu angle nord-oest

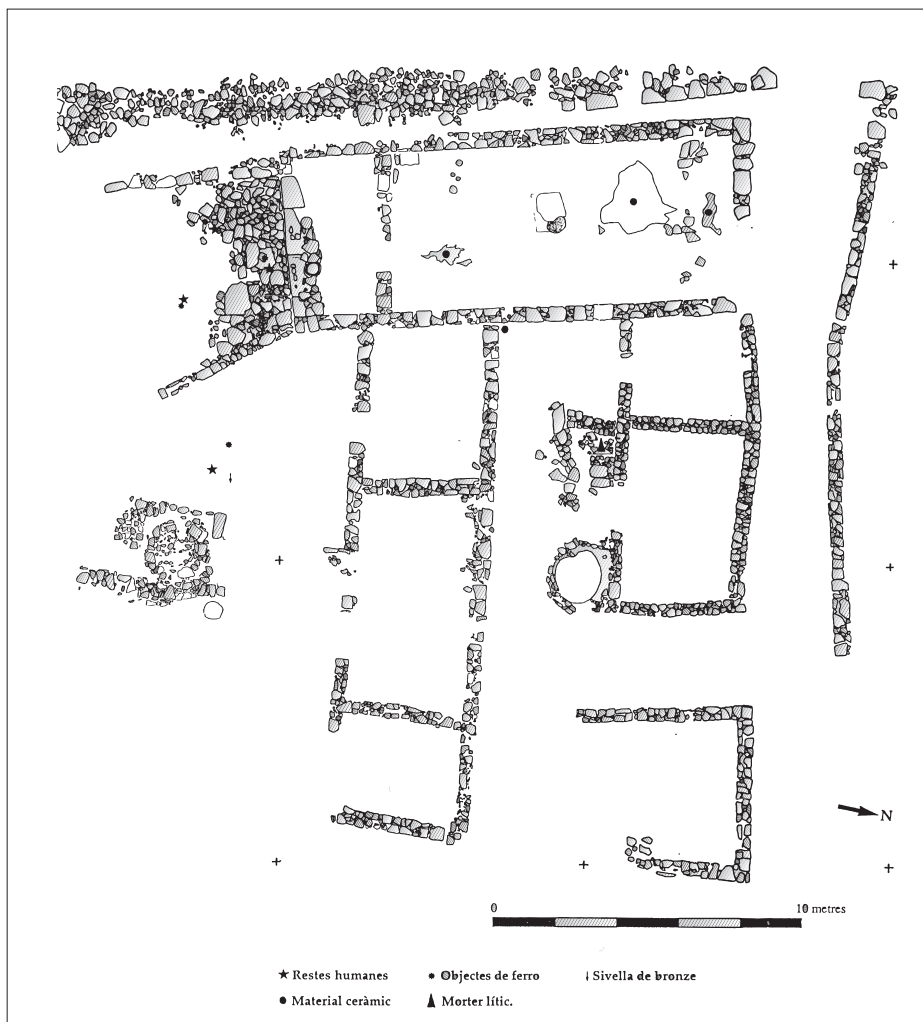

Figura 6. Distribució de les estructures de combustió, de les restes humanes i d'alguns elements mobles

es troba el sector 14. En l'estat actual de la intervenció es defineix com a eix vertebrador de bona part de l'edifici, amb estances a ambdós costats, de les quals les del costat septentrional tenien oberts els accessos. Per ara s'ha excavat en un tram d'uns 6 metres d'amplada, a l'interior del qual s'han trobat els basaments de dos forns, a més del possible rebost esmentat més amunt. Probablement era un espai a cel obert (figura 6).

S'hi excavà un estrat amb abundants restes de ceràmica, que es concentraven al centre i a l'oest del sector. Aquest estrat cobria un paviment de terra trepitjada

que contenia petits fragments de ceràmica apareguda plana, restes de carbonets i d'estuc. Tenia una petita inclinació vers l'oest, cap al sector 6, on sembla que podria continuar per sota del paviment d'aquesta estança. En relació amb aquest paviment de terra trepitjada apareixen, al nord-est del sector i a la seva part central, les restes d'un enllosat, format per lloses i pedres ben encaixades, que formen una superfície gairebé plana. L'enllosat tanca pel sud el possible rebost i queda emmarcat a nord i sud per les restes del paviment.

Els dos forns es van localitzar a la banda nord-est del sector 13. El primer (FR-144) és de dimensions considerables, de forma ovalada, amb el diàmetre màxim d'1,9 metres i el menor d'1,8 metres. El segon (FR-145), de dimensions més reduïdes, amida uns 65 centímetres de diàmetre i es va trobar en molt mal estat de conservació.

L'estructura de l'FR-144 se sustenta en un doble mur de pedres, de forma ovalada també, que pel seu costat nord recolza en el mur meridional del sector 8. Cobrint les parets i l'interior del forn es trobà una capa de terra flonja i argilosa, de poca potència, amb abundant presència d'esquist i molt poca ceràmica. La coloració vermella d'aquesta terra indicava la proximitat de les parets caigudes de l'estructura de combustió. L'enderroc d'aquestes, que era d'un color vermell molt intens, es concentrava a partir del centre del forn, cap al sud i l'oest. Les restes conservades *in situ* de les parets del forn arriben a tenir uns 10 a 20 centímetres de gruix en els llocs en què estan més ben conservades, i assoleixen una alçada de 10-15 centímetres. Per sota l'enderroc de les parets, a l'interior del forn, hi havia una capa de terra de color marró vermellós que cobria una solera de ceràmica. Encara per sota aquest nivell de ceràmica s'ha observat una capa de terra vermella que ha quedat pendent d'excavació.

El forn FR-145 és de dimensions molt més reduïdes, es presenta conservat en estat precari, i situat sobre el paviment de terra trepitjada. Es troba uns 30 centímetres a l'oest de l'altre. En el seu interior es poden veure restes de terra cremada d'un color vermell intens, que segurament devien formar part de les parets destruïdes de la volta d'aquesta estructura de combustió. Per sota aquestes es localitzà una capa de terra argilosa de color marró amb taques vermelles, incursions de petites pedres, algun carbonet i restes de ceràmica, uns 5 centímetres per sota el nivell de l'enderroc de la paret.

Aquests dos forns estan situats molt a prop. És possible que l'FR-145 sigui posterior a l'FR-144, però també podrien haver estat coetanis, i haver servit per a usos diferents. El de dimensions més grans fa pensar en cuïtes comunitàries, o tal vegada les seves dimensions es deuen al fet que podria correspondre a l'abastament d'una família aristocràtica en el sentit ampli, amb el que podia representar aquest tipus d'estructura gentilícia.

El sector 14, espai que s'ha interpretat com un rebost, és de petites dimensions, 60 per 60 centímetres, i queda delimitat a l'est per una plataforma quadrada de pedres, al nord pel mur meridional del sector 8. A oest i sud obre vers els sectors 6 i 13, respectivament. En el seu interior es varen trobar restes de diverses àmfores,

de tipus cartaginès de la segona meitat del segle III aC i ibèrica, i d'un morter de pedra sorrenca, de vora arrodonida, d'un tipus ben conegut en el jaciment i segurament de fabricació local. També es varen trobar restes de diverses peces de ceràmica de cuina a torn d'imitació de les ceràmiques gregues o cartagineses de cuina, producció que a Ullastret és molt abundant a tota la segona meitat del segle III aC. Tots aquests estris deuen haver estat utilitzats en relació amb les activitats de transformació d'aliments dels dos forns domèstics descrits més amunt.

Cal dir també que a l'angle sud-oest del sector 6 es va trobar la meitat inferior d'una àmfora grecoitàlica recolzada verticalment en el mur, i en el centre del sector 7 n'hi havia una altra, cartaginesa, esclafada sobre el sòl. Ambdós espais obren cap al sector 13, el 6 directament, i el 7 a través del 6. Això fa pensar que poden haver tingut la funció de magatzems, relacionats amb les instal·lacions de transformació d'aliments.

Arquitectònicament, la zona 14 presenta en general una tècnica constructiva bastant acurada. La majoria dels murs són de doble aparell fets amb blocs de pedra ben escairats i de dimensions grans, combinats amb pedres de mida més petita. En els trams nord i est del sector 1, i ocasionalment en altres parets de la zona 14, aquest aparell es combina amb grans blocs cúbics que ocupen tota l'amplada del mur. Només els murs perimetrals dels sectors 7 i 8 presenten una tècnica de construcció diferent. Tot i que també estan fets amb doble aparell, els blocs que els formen són de dimensions més reduïdes.

Les característiques de l'edifici ens porten a considerar que la zona 14 és una casa d'una família de la classe aristocràtica del poblat. En el moment actual dels treballs, creiem que es poden atribuir usos concrets als diversos sectors, malgrat la manca d'informació en alguns d'ells. Els sectors 1, 2 i 11 corresponen molt probablement a una gran sala de reunions, amb una entrada de caràcter monumental. Al seu costat, a la part meridional de l'edifici, hi ha un espai d'utilització artesanal, el sector 12, dedicat a la metal·lúrgia. A l'altra banda, els sectors 6, 7, 8, 9, 13 i 14 que, a causa de la presència de diferents estructures de combustió dedicades a la transformació dels aliments i als indicis de l'ús d'alguns d'aquests sectors com a magatzem i com a rebost (especialment el 14), devien tenir una funcionalitat més domèstica. La funció atribuïda a aquests sectors, a part de les troballes de materials arqueològics, ve recolzada pel sistema constructiu més senzill que presenten, amb murs construïts en doble aparell usant pedres de mida més petita. Els sectors 3, 4, 5 i 10 es troben en una fase de l'excavació en què és prematur atribuir-los alguna funció.

Un fet generalitzat és que les portes de tots els sectors s'obren cap al sud. Aquesta és una característica que es repeteix amb molta freqüència en el Puig de Sant Andreu i en el proper poblat de l'Illa d'en Reixac, i que probablement es deu al factor climàtic, ja que a la zona empordanesa dominen els vents de nord. La gran quantitat de restes de morter de calç localitzades durant l'excavació a l'interior dels sectors, com poden ser les grans plaques caigudes amb la superfície exterior cap avall com en els sectors 1 i 2, un gran amuntegament en el sector 3, o

fins i tot encara localitzat *in situ* en la part baixa dels murs del sector 1, demostren l'ús d'aquesta tècnica de recobriment dels murs en bona part dels sectors d'aquesta zona.

Un altre fet que cal remarcar és la presència de les restes humanes, que es troben concentrades bàsicament en els sectors 11 i 12. L'aparició de fragments de mandíbules i de calotes humanes no és un fet excepcional en els poblats ibèrics d'aquesta zona. De fet, un dels paral·lels més propers el trobem en el jaciment veí de l'Illa d'en Reixac, en el qual es va excavar un gran edifici on aquest tipus de restes eren també presents. A més, aquestes troballes també es troben ben documentades en molts poblats d'aquesta mateixa època en el golf de Lleó (ARCELIN, DEDDET i SCHWALLER, 1992), i sobretot en el d'Entremont (Ais de Provença), on a més han estat localitzats nombrosos fragments d'escultures que representen caps (COUTAGNE, 1993). Aquest ritual té un origen celta. L'associació de restes humanes amb espases de ferro també és un fet bastant freqüent en el món celta (BRUNEAUX, 1996; BRUNEAUX i MENIEL, 1997). No obstant això, i a causa de la insuficiència de textos, encara la seva significació no està ben establerta. Les diferents hipòtesis referents a aquest punt contrasten interpretacions que inclouen des d'una veneració dels avantpassats fins a donar-los un valor de trofeu de guerra.

L'estudi de les restes humanes localitzades en el sector 11, ha permès identificar quatre mandíbules inferiors i tres fragments d'una mateixa calota, de manera que tenim, per tant, restes de quatre individus diferents, tots ells adults. L'estimació sexual indica certa masculinitat en totes aquestes mandíbules. Cal remarcar que una d'aquestes presentava un tall en el cos esquerre en direcció al mentó, cosa que podria ésser un símbol de violència. (AGUSTÍ, 1997)

3. ELS MATERIALS MOBLES. PROPOSTA DE CRONOLOGIA DE L'ABANDONAMENT DEL PUIG DE SANT ANDREU

Els materials arqueològics recuperats al llarg dels tres anys d'excavació permeten comprovar la importància dels nivells corresponents a finals del segle V aC i als segles IV i III aC en el poblat del Puig de Sant Andreu.

Els dels segles V-IV aC s'han localitzat bàsicament en el sondeig en curs de realització actualment a la zona 22.

Dintre d'aquests conjunts es fan evidents diferències quantitatives notables en els volums d'importacions. Així, si en les fases més velles, les àmfores predominants són les ibèriques de producció local, seguides per les púniques, en especial les ebusitanes, a les fases més recents la suma de totes les produccions d'àmfora púnica que arriben al poblat deixarà l'àmfora local en un segon pla. També l'origen de les produccions púniques variarà. En el segle IV aC predominen les de procedència punicoebusitana, mentre que en el III aC procedeixen de l'àrea centre-mediterrània.

En els conjunts de vaixel·la fina, davant l'elevat nombre de ceràmica àtica que

arriba durant els darrers anys del segle V aC i especialment a la primera meitat del segle IV aC, els productes característics del segle III aC seran menys abundants. Entre aquests es troben les produccions del taller de les Petites Estampilles, en poca quantitat, a la primera part del segle; les més abundants, però, al llarg de bona part d'aquest mateix segle són les produïdes en el Taller de Roses. En el darrer quart del segle apareix la campaniana A. Aquest panorama, en els poblats empordanesos que perduren després de la repressió catoniana, va canviar en el segle II aC, amb la desaparició de les produccions de Roses i la introducció a gran escala de la campaniana A. Per altra banda, en el segle III aC, la vaixel·la de taula de tipus costa catalana experimenta un gran desenvolupament.

És interessant verificar la progressiva substitució de la ceràmica de cuina ibèrica clàssica, feta a mà, per les produccions de ceràmiques de cuina fetes amb torn que imiten models colonials, elements que permeten assegurar també un progressiu canvi en els sistemes de transformació dels aliments, i per tant en els mateixos hàbits alimentaris.

A partir de tots els materials exhumats, i tot i l'estat inicial del projecte, creiem que tots els indicis apunten a un abandonament del poblat, d'igual manera que es pot afirmar per la veïna Illa d'en Reixac, a principis del segle II aC, arran dels esdeveniments de la revolta indígena contra els romans. De qualsevol manera, l'abandonament, tot i que sembla ràpid i sobtat, com podria indicar la troballa d'aixovars domèstics i altres restes, dipositats i esclafats sobre els sols, que es troben *in situ*, no s'associa a una destrucció generalitzada de l'*oppidum*, en el qual ara com ara no s'han trobat senyals d'incendis ni de destrucció intencional de les muralles.

BIBLIOGRAFIA

- Autors diversos (1993). *Lattara, 6. Dictionnaire des Céramiques Antiques en Méditerranée nord-occidentale*. Lattes
- AGUSTÍ, Bibiana (1997). Lesiones rituales y signos de violencia en dos poblados ibéricos del nordeste peninsular *Actas del IV Congreso Nacional de paleopatología. La enfermedad en los restos humanos arqueológicos*. Cádiz, p.273-276
- ARCELIN, Patrice; DEDET, Bernard; SCHWALLER, Martine (1992). "Espaces publics, espaces religieux protohistoriques en Gaule méridionale". *Documents d'Archéologie Méridionale* (1992), 15, p. 181-242.
- BRUNAU, J. L. (1996). *Les religions gauloises. Rituels celtiques de la Gaule indépendante*. Paris: Errance.
- BRUNAU, J. L.; MENIEL, P. (1997). *La résidence aristocratique de Montmartin (Oise) du III au II a av.J.C.* Paris. (DAF; 64)
- COUTAGNE, Denis (ed.) (1993). *Archéologie d'Entremont au Musée Granet*. Aix-en-Provence.

- MALUQUER DE MOTES, J.; PICAZO, M. (1992). "Una casa de final del segle V aC a l'oppidum d'Ullastret". *Fonaments* [Barcelona], 8, p. 25-51.
- MARTIN, A. (1990). "El segle III aC a Ullastret (Baix Empordà). Excavació del Tall LI-1". *8è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. La romanització del Pirineu*. P. 35-41.
- MARTIN, A. (1985). *Ullastret. Poblament ibèric*. Barcelona.
- MARTIN; MATARÓ; LÓPEZ; LLORENS; CARAVACA (1994). "El jaciment de l'Illa d'en Reixac d'Ullastret. Campanyes de 1992 i 1993". *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Torroella de Montgrí, p. 38-45.
- MARTIN, A.; CARAVACA, J.; MONTALBAN, C. (1996). "Excavacions a l'oppidum del Puig de Sant Andreu, Ullastret, Baix Empordà". *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Santa Coloma de Farners, p. 76-86.
- MARTIN, A.; MATARÓ, M.; CARAVACA, J. (1997). "Un edifici cultural de la segona meitat del segle III aC a l'Illa d'en Reixac (Ullastret, Baix Empordà)". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 18, p. 43-70.
- OLIVA, M. (1962). *Ullastret. Guia de las excavaciones y su museo*. Girona
- RAMON, J. (1995). *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo Central y Occidental*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 2)
- VILLARONGA, L. (1994). *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*. Madrid.